

“MARKAZIY OSIYO MAMLAKATLARI IQTISODIYOTIDA AGRAR XO‘JALIKNING ROLI VA TAHLILI”

Usmonov Dovud

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti

Xalqaro munosabatlar fakulteti talabasi

usmanovdovud6@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Markaziy Osiyo mamlakatlari iqtisodiyotida agrar xo‘jalikning tutgan o‘rni, tarixiy va zamonaviy ahamiyati hamda u bilan bog‘liq muammolar chuqur tahlil qilingan. Muallif mintaqada dehqonchilik va chorvachilikning rivojlanishi, suv resurslari taqchilligi, infratuzilma muammolari kabi jihatlarni ko‘rsatgan holda, mavjud muammolarning yechimiga doir takliflarni ilgari suradi. Shuningdek, maqolada agrar sektorni isloh qilish bilan bir qatorda, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish zarurligi ham asoslab berilgan. Tahlil davomida O‘zbekiston va Qozog‘iston misolida agrar sohaning iqtisodiy strukturasidagi o‘rni ko‘rsatilib, noagrar sohalarning rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan omillar yoritilgan. Maqola mintaqaviy barqarorlik, suv resurslarini adolatli taqsimlash va zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish masalalarini qamrab olib, Markaziy Osiyo mamlakatlari oldida turgan muhim vazifalarni ochib beradi.

Kalit so‘zlar: Agrar xo‘jalik, Markaziy Osiyo, iqtisodiy rivojlanish, dehqonchilik, chorvachilik, suv tanqisligi, iqtisodiy diversifikatsiya, Afg‘oniston, Kushtepa kanali

Mavzuning dolzarbligi

Ushbu mavzu ilgari faqat mintaqa ichidagi mutaxassislar emas, balki xorijliklar tomonidan ham Markaziy Osiyoda agrar xo‘jalikning muhim xususiyatlarini aniqlash uchun o‘rganilgan. Bugungi kunda agrar xo‘jalik mintaqa mamlakatlari iqtisodiyotida muhim o‘rin tutadi, shu sababli bu sohaga e‘tibor qaratib, uni rivojlantirish zarur.

Kirish

Qadim zamonlardan beri Markaziy Osiyo mamlakatlari xalqlari dehqonchilik va chorvachilik bilan shug‘ullanib kelgan, va bu faoliyat bugungi kunda ham ayrim hududlarda asosiy bandlik manbai hisoblanadi. Bir necha ming yilliklar davomida Markaziy Osiyo aholisi tarkibi doimiy o‘zgarib turgan. Iskandar Zulqarnayn yurishlari, xionitlar va kidaritlar bosqinlari, shuningdek boshqa ko‘chmanchi qabilalarning ko‘chib kelishi Markaziy Osiyo xalqlarining shakllanishiga sabab bo‘lgan. Qiziqarli jihati shundaki, bu ko‘chmanchilar Markaziy Osiyoga ko‘chib kelgach, asta-sekin joylashgan hayot tarziga o‘tganlar.²⁹

Ko‘plab olimlar bu holatni Markaziy Osiyodagi yerlarning unumdorligi bilan bog‘lashadi. Aynan shu sababli ko‘plab xalqlar o‘z hayotini agrar xo‘jalikka bog‘lab, bu

²⁹ Chang C. Rethinking Prehistoric Central Asia: Shepherd, Farmers, and Nomads. Routledge, 2018.

yo'l bilan boshqa imperiyalar va davlatlar bilan munosabatlar o'rnatganlar — bu savdo munosabatlari, xususan quritilgan mevalar, sabzavotlar va boshqa mahsulotlar orqali amalga oshirilgan. Hozirgi kunda ham agrar xo'jalik Markaziy Osiyo mamlakatlari iqtisodiyotida muhim o'rin tutmoqda. Barcha mamlakatlar istisnosiz jahon bozorini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlamoqda. Biroq, rivojlanish yo'lida yuzaga kelayotgan muammolar tufayli Markaziy Osiyo davlatlari oldingidek hosil yetishtira olmayapti. Eng muhim muammolardan biri — bu suv tanqisligidir. Suv — yer yuzida hayotning mavjudligi uchun zarur bo'lgan resurs bo'lib, bu gap hech qanday mubolag'asiz haqiqatni ifodalaydi. Suv bilan bog'liq yana boshqa muammolar ham mavjud bo'lib, ular tinch rivojlanishga to'sqinlik qilmoqda. Ular orasida eng dolzarblaridan biri — Afg'onistondagi Kushtepa kanali bo'lib, so'nggi ma'lumotlarga ko'ra, kanal yorilib, Amudaryo daryosining katta qismi cho'lga oqib chiqib, sun'iy ko'llar hosil qilmoqda. Shu bilan birga, mintaqaning o'zida suvdan teng foydalanilmasligi ham jiddiy muammo hisoblanadi.

Asosiy qism

Muammolarni belgilab olgan holda, endi ularning yechimlariga o'tamiz. Afg'oniston hududidagi suv ombori bilan bog'liq vaziyat aniq — mintaqa mamlakatlari Afg'oniston hukumati, ya'ni Tolibon bilan o'zaro kelishuvga erishishlari zarur. Yuqorida aytib o'tilganidek, dehqonchilik Markaziy Osiyoning iqtisodiy rivojlanishida muhim omil bo'lib qolmoqda va bu mintaqa mamlakatlari iqtisodiyotida katta rol o'ynamoqda. Zamonaviy ma'lumotlarga ko'ra, 2018 yilda O'zbekiston yalpi ichki mahsulotining 28,8 foizi agrar sektor hissasiga to'g'ri kelgan. Shundan 53,2 foizi dehqonchilik, 46,8 foizi esa chorvachilikka to'g'ri kelgan³⁰. Bu esa agrar sektor rolini qisqartirish yoki uning salohiyatini oshirish masalasi dolzarb ekanini ko'rsatadi. Biroq salohiyatni oshirish yana suv tanqisligiga olib keladi.

Mustaqillikka erishgandan so'ng, Markaziy Osiyo davlatlari agrar xo'jalikdagi muammolarni hal etish uchun quyidagi qadamlarni tashlashdi³¹:

1. Respublikalarda sug'orish, drenaj, yo'llar va omborlar kabi qishloq xo'jalik infratuzilmasini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratildi. Bu infratuzilmalarni yangilash va modernizatsiya qilish resurslarga kirishni yaxshilash, hosil yo'qotishlarini kamaytirish, mahsulotni saqlash va tashishni yengillashtirishga xizmat qilmoqda.

2. Samarali o'g'itlash, yangi navlarni tanlash, mexanizatsiya va avtomatlashtirish kabi zamonaviy dehqonchilik usullari faol joriy etilmoqda. Bularning barchasi yer unumdorligini oshirish, hosildorlikni ko'paytirish va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga qaratilgan.³²

³⁰ CABAR.asia. (2019). Аграрный сектор Узбекистана: особенности, ключевые проблемы, необходимость реформ. [online] Available at: <https://cabar.asia/ru/agrarnyj-sektor-uzbekistana-osobennosti-klyuchevye-problemy-neobhodimost-reform>.

³¹ Бекназаров, К. Развитие сельского хозяйства в Центральной Азии: тенденции, проблемы, перспективы. Вестник Кыргызского национального университета имени Жусупа Баласагына, 2016.

³² Бобоев, Р., & Муродов, Б. "Проблемы и перспективы развития сельского хозяйства Туркменистана". // Вестник Международного университета природы, общества и человека «Дубна». - 2015. - №3, 32-37.

3. Fermer va qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarini birlashtirish uchun kooperativlar va uyushmalar tashkil etishga rag'batlantirish choralari ko'rilmogda. Bu orqali umumiy resurslardan foydalanish, texnika va urug' materiallarini birgalikda xarid qilish, mahsulotni birgalikda sotish imkoniyati paydo bo'lib, kichik va o'rta fermer xo'jaliklarining samaradorligi va raqobatbardoshligi oshmogda.³³

4. Agrar sektorga moliyaviy yordamning turli shakllari taqdim etilmogda. Bunga urug' va o'g'it sotib olish uchun subsidiyalar, imtiyozli kredit dasturlari, xavflardan himoyalovchi sug'urta mexanizmlarining rivojlanishi va yangi texnologiyalarni joriy qilish uchun ilmiy-tadqiqotlarga investitsiya kiritish kiradi.³⁴

5. Fermerlar va agrar soha xodimlarining malakasini oshirishga e'tibor kuchaymogda. Dehqonchilik usullari, yangi texnologiyalardan foydalanish va tavakkalchilikni boshqarish bo'yicha trening va maslahatlar tashkil etilmogda. Bu fermerlarning bilim va ko'nikmalarini oshirishga, xo'jaliklarni samarali yuritishga yordam bermogda.

6. Aholi va ishlab chiqaruvchilar ilg'or tajriba va texnologiyalarni o'zlashtirishi uchun xalqaro tashkilotlar va hamkorlar bilan faol hamkorlik olib borilmogda. Bu qo'shma loyihalarni amalga oshirish, xorijda o'qish, texnik yordam olish va xalqaro bozorga chiqishni o'z ichiga oladi.³⁵

Endi esa agrar sektor rolini kamaytirish yo'llarini ko'rib chiqamiz:

1. Sanoat, xizmatlar sohasi va boshqa noagrar tarmoqlarni rivojlantirish orqali iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish mumkin. Bunda sarmoya jalb qilish uchun qulay muhit yaratish, ishlab chiqarish bazasini rivojlantirish, tadbirkorlik va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash zarur.

2. Transport, energetika va aloqa infratuzilmasini rivojlantirish noagrar sohalarning rivojlanishiga zamin yaratadi. Yaxshi yo'lga qo'yilgan logistika mahsulotlar va xizmatlarni samarali yetkazishni, bozorga kirishni va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishni ta'minlaydi.³⁶

3. Ta'lim, malaka oshirish va ishchi kuchining malakasini oshirishga investitsiya kiritish yuqori malaka talab etadigan sohalarni rivojlantirishga yordam beradi. Bu professional o'qitish dasturlari, savodxonlikni oshirish, tadbirkorlik va menejment ko'nikmalarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

4. Turizm, axborot texnologiyalari, moliyaviy xizmatlar, yengil sanoat kabi istiqbolli tarmoqlarni rivojlantirish orqali iqtisodiy diversifikatsiyani kuchaytirish mumkin. Bunda

³³ Pomfret, R. *The Central Asian Economies Since Independence*. Princeton University Press, 2003.

³⁴ Кочетков, В. *Сельскохозяйственные проблемы Казахстана и Центральной Азии*. Вестник Московского университета, 2013.

³⁵ David R. Harris. *Origins of Agriculture in Western Central Asia: An Environmental Archaeological Study*. University of Pennsylvania Museum, 2010.

³⁶ Ибрагимов, Ш. Х., & Курганов, В. И. (2019). "Сельскохозяйственные проблемы Центральной Азии и пути их решения". // Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан. - 2019. - №1, 70-77.

hukumatlar soliqqa oid imtiyozlar, subsidiyalar va boshqa rag'batlantiruvchi mexanizmlarni taklif qilishlari mumkin.³⁷

5. Mintaqa davlatlari qo'shni mamlakatlar bilan hamkorlikni rivojlantirib, agrardan boshqa tarmoqlarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan hududiy loyihalarda ishtirok etishlari mumkin. Bu savdo ittifoqlari, iqtisodiy rivojlanish zonalari, texnologiya almashi nuvi, tajriba o'rtoqlashish va qo'shma infratuzilma loyihalarini o'z ichiga oladi.

6. Chet el investitsiyalarini jalb etish orqali noagrar tarmoqlarni rivojlantirish mumkin. Bunga investitsiyalar uchun qulay muhit yaratish, byurokratik to'siqlarni kamaytirish, soliq imtiyozlari va mulk huquqining himoyasi kafolatlarini ta'minlash kiradi.³⁸

Xulosa

Yuqorida keltirilgan fikrlar shuni ko'rsatadiki, bu muammoni hal qilishda orzu bilan haqiqat orasida muvozanatni saqlash zarur. Markaziy Osiyo mamlakatlari agrar xo'jalikning iqtisodiyotdagi ta'sirini tez fursatda kamaytirishga hali tayyor emas, chunki bu soha jamiyat va davlatlarning tarixiy kontekstida shunchalik chuqur ildiz otganki, uni boshqa faoliyat turi bilan almashtirish nihoyatda qiyin.³⁹

Bunga butun mintaqaning zaruriy nuqtalarida zamonaviy texnologiyalar yetishmasligi sabab bo'lmoqda. Agar Qozog'iston bunday imkoniyatlarga ega bo'lsa, qolgan mamlakatlar hali ham ko'plab qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Shunga qaramay, Qozog'iston iqtisodiyoti ham agrar sektor bilan chambarchas bog'liq.

Masalan, ushbu davlat iqtisodiyotida oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish tarkibida donni qayta ishlash sanoati 22,3 foiz, sut sanoati 16,7 foiz, non va un mahsulotlari 15 foiz, go'sht sanoati 13,6 foiz, yog'-moy sanoati 7,9 foiz, meva-sabzavot sanoati 7,6 foiz va boshqa tarmoqlar 16,9 foizni tashkil qiladi.⁴⁰

Umuman olganda, agrar xo'jalik bilan bog'liq muammo yanada chuqur tahlilni va turli nuqtai nazardan yondashuvni talab etadi, chunki Markaziy Osiyo xalqlari taraqqiyotiga to'sqinlik qilayotgan bu to'siqni bartaraf etish uchun vaqt ham, harakat ham zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Белокреницкий, В.Я. Аграрные проблемы и новые модели экономического развития в странах Востока. Московский государственный университет имени Ломоносова, 2021.

³⁷ Lynn M. Rouse. *Silent Partners: Archaeological Insights on Mobility, Interaction and Civilization in Central Asia's Past*. Central Asian Survey, 2020, №39, 398–419.

³⁸ World Bank (n.d.). *World Bank in Central Asia*. [online] World Bank. Available at: <https://www.worldbank.org/en/region/eca/brief/central-asia>.

³⁹ Белокреницкий, В.Я. Аграрные проблемы и новые модели экономического развития в странах Востока. Московский государственный университет имени Ломоносова, 2021.

⁴⁰ Kapital.kz. (2019). *Сельское хозяйство – основа сильной экономики*. [online] Available at: <https://kapital.kz/economic/77001/sel-skoye-khozyaystvo-osnova-sil-noy-ekonomiki.html>.

2. Бекназаров, К. Развитие сельского хозяйства в Центральной Азии: тенденции, проблемы, перспективы. Вестник Кыргызского национального университета имени Жусупа Баласагына, 2016.
3. Кочетков, В. Сельскохозяйственные проблемы Казахстана и Центральной Азии. Вестник Московского университета, 2013.
4. Chang C. Rethinking Prehistoric Central Asia: Shepherd, Farmers, and Nomads. Routledge, 2018.
5. Pomfret, R. The Central Asian Economies Since Independence. Princeton University Press, 2003.
6. David R. Harris. Origins of Agriculture in Western Central Asia: An Environmental Archaeological Study. University of Pennsylvania Museum, 2010.
7. Бобоев, Р., & Муродов, Б. “Проблемы и перспективы развития сельского хозяйства Туркменистана”. // Вестник Международного университета природы, общества и человека «Дубна». - 2015. - №3, 32-37.
8. Ибрагимов, Ш. Х., & Курганов, В. И. (2019). “Сельскохозяйственные проблемы Центральной Азии и пути их решения”. // Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан. - 2019. - №1, 70-77.
9. Lynn M. Rouse. Silent Partners: Archaeological Insights on Mobility, Interaction and Civilization in Central Asia’s Past. Central Asian Survey, 2020, №39, 398–419.
10. CABAR.asia. (2019). Аграрный сектор Узбекистана: особенности, ключевые проблемы, необходимость реформ. [online] Available at: <https://cabar.asia/ru/agrarnyj-sektor-uzbekistana-osobennosti-klyuchevye-problemy-neobhodimost-reform>.
11. World Bank (n.d.). World Bank in Central Asia. [online] World Bank. Available at: <https://www.worldbank.org/en/region/eca/brief/central-asia>.
12. Kapital.kz. (2019). Сельское хозяйство – основа сильной экономики. [online] Available at: <https://kapital.kz/economic/77001/sel-skoye-khozyaystvo-osnova-sil-noy-ekonomiki.html>.